

УДК 94(497.115)(049.32)
323.1(=18)(4)"18/19"(049.32)
28:94(4-12)(049.32)
94(496.5)(049.32)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2023.3.sla.227-258>
Научна критика и полемика/Scientific review and polemics
Примљена/Received: 2. 5. 2023.
Прихваћена/Accepted: 15. 11. 2023.

Божица СЛАВКОВИЋ МИРИЋ
Институт за новију историју Србије, Београд
bozica.slavkovic@gmail.com

Поглед у новију историографију о Косову и Метохији и настанку албанског национализма*

Апстракт: У раду се анализирају новија стручна издања о Косову и Метохији и настанку албанског национализма. То су дела Јана Пеликана (*Новим путевима: Косово 1958–1969*), Натали Клејер (*О пореклу албанског национализма: рађање већински муслиманске нације у Европи*) и Милована Ј. Богавца и Драгослава С. Ђетковића (*Срби на Косову и Метохији у 19. и 20. веку*). Акцент је стављен на простор Косова и Метохије, значајне људе и чиниоце, стварање албанског национализма, као и српско-албанске односе у различитим периодима.

Кључне речи: Албанија, Југославија, Косово и Метохија, национализам, Србија

Питање Косова и Метохије веома је актуелно, политички и историографски, у домаћим, али и светским круговима. Постоји низ радова који обрађује ову тему кроз различите периоде, било да су у питању стручни радови настали на историјској грађи или публицистички и политички мотивисани текстови. С обзиром на осетљивост теме, неопходно је сужавати простор за злоупотребе посредством научног дијалога српских, албанских и страних историчара базираног на чињеницама, а не на измишљеним или ирелевантним догађајима. Многа питања су тема исто-

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

риографских спорења, а нека од њих критички преиспитују Миле Бјелајац и Гордана Кривокапић Јовић у својим огледима из научне критике: етнички састав у средњем веку; последице ратова 1876–1878; српско ослобађање Косова 1912; прве године након Првог светског рата; југословенска политика према Албанцима; питање аутономије у овину СФРЈ; побуне 1968. и 1981; Слободан Милошевић 1987. године; српска управа на Косову и Метохији после 1990; оружане акције ОВК и напад НАТО снага на СРЈ 1999.¹ На та питања веома пристрасан и једностран одговор нуде албански уџбеници историје на Косову и Метохији за 8. и 9. разред, а у функцији стварања тзв. албанске државе Косово, као и грађења албанског идентитета на овом простору.²

Аналізу новије историографије о Косову и Метохији започећу књигом Јана Пеликана *Новим путевима: Косово 1958–1969*, која је у Србији објављена 2022. године.³ Ова књига је у Чешкој за мање од четири године већ друга научна монографија посвећена модерној историји Косова.⁴ И раније су се инострани истраживачи бавили питањем Косова и Метохије, попут Сабрине Рамет,⁵ Кристине фон Кол и Волфанга Либала.⁶ Рад Фон Колове објавио је Роберт Елзи у свом зборнику текстова о Ко-

1 Миле Бјелајац, Гордана Кривокапић Јовић, *Прилози из научне критике – Српска историографија и свет*, (Београд: Институт за новију Србије, 2011), 280.

2 Божица Славковић Мирић, „Српско-албански односи у албанском уџбенику за 8. разред основне школе на Косову и Метохији”, *Токови историје* 1/2020, 199–220; Божица Славковић Мирић, „Српско-албански односи у албанском уџбенику за 9. разред основне школе на Косову и Метохији”, *Токови историје* 1/2021, 267–294.

3 Јан Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, (Београд: Службени гласник, 2022). Приказ књиге урадио је Зоран Јањетовић: *Токови историје* 1/2023, 336–340.

4 Претходна је била: Václav Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo: Kosovská otázka ve 20. století*, (Masarykova univerzita, 2016).

5 Sabina Ramet, *Nationalism and federalism in Yugoslavia 1962–1991*, (Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1992); Sabina Ramet, *Balkan Babel: The disintegration of Yugoslavia from Death of Tito to Ethnic War*, (Boulder, Colorado: Westview Press, 1996); Sabina Ramet, *Whose Democracy? Nationalism, Religion, and the Doctrine of Collective Rights in Post 1989 Eastern Europe*, (Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 1997); Sabina Ramet, *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005); Sabina Ramet, *The Three Yugoslavias. State-building and legitimation, 1918–2005*, (Bloomington, Indiana & Washington D. C.: Indiana University Press & The Wilson Center Press, 2006).

6 Christine von Kohl, *Kosovo: Gordischer Knoten des Balkan*, (Wien: Europaverlag, 1992); Wolfgang Libal, *Das Ende Jugoslawiens: Selbstzerstörung, Krieg and Ohnmacht der Welt*, (Wien: Europaverlag, 1993).

сову.⁷ Уследиле су књиге о Косову Ноела Малколма,⁸ Миранде Викерс⁹, Тима Џуде¹⁰ и многих других писаца. Већина ових истраживача ослањала се на већ објављене изворе, док су обимнију архивску грађу заобилазили. Самим тим, истицали су непоуздане податке и долазили до брзо-плетих закључака и фактографских грешака који нису били утемељени у изворима.¹¹ Ипак, и у овим делима има инспиративних закључака, док поједина питања могу представљати полазне тачке за даља истраживања. Важно је уочити како српску историографију виде инострани научници и на каквој грађи и литератури граде своје дело.

Јан Пеликан у поменутој књизи наводи да су радови српских историчара који се баве савременим периодом Косова и Метохије под утицајем политичке оријентације и националног идентитета (не наводећи имена), те је стога користио само једну књигу која се ослања на штам-

7 *Kosovo: in the Heart of the Powder Keg*, ed. Robert Elsie, (New York: Columbia University Press, 1997).

8 Noel Malcolm, *Kosovo: A short History*, (London: Macmillan, 1998).

9 Miranda Vickers, *The Status of Kosovo in Socialist Yugoslavia*, (University of Bradford, Research Unit in South European Studies, 1994); Miranda Vickers, *The Albanians: a Modern History*, (New York: St. Martin's Press; London: I.B. Tauris, 1995); Miranda Vickers, James Pettifer, *Albania: From Anarchy to Balkan Identity*, (New York: New York University Press, 1997); Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, (New York-London: Columbia University Press – Hurst&Com, 1998).

10 Тим Џуда, Срби. *Историја, мит и разарање Југославије*, (Београд: Дан Граф, 2003) (Критичку анализу погледати у: Бјелајац, Кривокапић Јовић, *Прилози из научне критике – Српска историографија и свет*, 353–363); Tim Judah, *Kosovo: What Everyone needs to know*, (Oxford: Oxford University Press, 2008).

11 На књигу Ноела Малколма о Косову одговорила је Српска академија наука и уметности. Према критичкој анализи његовог истраживања, Малколм је користио албанске и хрватске изворе, али уопште није консултовао српске (Више о томе погледати: Mile Bjelajac, "Pro et contra: Some Western Echoes of Noel Malcolm's Book „Kosovo. A Short History“, *Response of Noel Malcolm's Book Kosovo. A Short History*, vol. 18, ed. Slavenko Terzić, (Beograd: Institute of History of the Serbian Academy of Sciences and Art, 2000). Сабрина Рамет је ауторка десетине књига, великог броја чланака и осврта на књиге о Југославији, Балкану, Косову и транзицији у источној Европи. Бјелајац и Кривокапић Јовић у својој књизи наводе да се врло површно или тенденциозно односила у својим делима према бројчаним подацима (Бјелајац, Кривокапић Јовић, *Прилози из научне критике – Српска историографија и свет*, 282–283). Миранда Викерс је у својим делима комбиновала историјски приступ и актуелну политиколошку анализу, и за разлику од Малколма ослањала се и на српске писце. Бјелајац и Кривокапић Јовић који су критички анализирали дела Миранде Викерс наводе да је евидентан труд ауторке да савлада целовитост теме, али да је заобишла неке од значајних аутора (Бјелајац, Кривокапић Јовић, *Прилози из научне критике – Српска историографија и свет*, 295).

пу.¹² Требало би напоменути да би Јану Пеликану ипак добро дошли радови млађе генерације историчара који су се такође бавили овим периодом историје Косова и Метохије, а који су такође настали на историјској грађи, попут Миомира Гаталовића,¹³ Зорана Јањетовића,¹⁴ Игора Вукадиновића¹⁵ и Петра Ристановића.¹⁶ Ипак, с обзиром да је оригинална књига Јана Пеликана изашла још 2014, а на српски језик преведена 2022. године, дијалози су били могући у међувремену или ће се тек одвијати.¹⁷ Што се тиче албанске историографије која се темељно бави овом про-

-
- 12 Аутор наводи да је користио само: Момчило Павловић, Драгомир Бонџић, Миомир Гаталовић, Ивана Пантелић, Горан Антонић, Ратомир Миликић, *Косово и Метохија: век важних догађаја*, (Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске; Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства; Београд: Институт за савремену историју; Брчко: Препород, 2014).
- 13 Миомир Гаталовић, *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958–1965*, (Београд: Институт за савремену историју; Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић”, 2016); Миомир Гаталовић, *Бурна времена: Косово и Метохија у државној политици Југославије 1966–1969*, (Београд: Институт за савремену историју, 2018).
- 14 Зоран Јањетовић, *Конфронтација и интеграција: националне мањине у Србији 1944–1964*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2022).
- 15 Игор Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији: 1945–1969*, (Београд: Балканолошки институт САНУ, 2021); Игор Вукадиновић, „Строго поверљиви извештаји министра спољних послова Албаније о политичкој ситуацији у Југославији и на Косову и Метохији 1966–1968”, *Историја 20. века* 1/2023, 159–176; Игор Вукадиновић, „Призренски процес 1956. и његова ревизија 1968. године”, *Токови историје* 2/2022, 125–152; Игор Вукадиновић, „Економски и просветни преображај аутономије Косова и Метохије (1958–1965)”, *Баштина* 54/2021, 327–344; Игор Вукадиновић, „Промена положаја аутономних јединица у Србији и почетак дезинтеграције социјалистичке Југославије (1957–1969)”, *Лесковачки зборник* 61/2021, 382–399; Igor Vukadinović, „The Shift in Yugoslav-Albanian Relations: The Establishment of Ties between Albania and the Autonomous Province of Kosovo and Metohija (1966–1969)”, *Balkanica* 51/2020, 235–255; Igor Vukadinović, „Jugoslovenska socijalna politika na Kosovu i Metohiji (1945–1974)”, *Socijalna politika u Srbiji na raskršću vekova: tematski zbornik radova međunarodnog značaja*, ur. Milan Miljević, (Beograd: Visoka škola socijalnog rada; [Симферопол]: Крымский федеральный университет имени В. И. Вернадского, 2019), 235–245.
- 16 Петар Ристановић, *Косовско питање: 1974–1989*, (Нови Сад: Прометеј; Београд: Информатика, 2020); Петар Ристановић, „Добрица Ћосић и отварање косовског питања 1968. године”, *Баштина* 33/2012, 197–230.
- 17 Аутор се и у својим ранијим радовима бавио питањем Косова и Метохије: Јан Пеликан, „Социјална ситуација на Косову и Метохији шездесетих и седамдесетих година 20. века”, *Токови историје* 2/2010, 95–129; Јан Пеликан, „Приступ Титовог режима Косову крајем педесетих година”, *Тито-виђења и тумачења: зборник радова*, ur. Олга Манојловић Пинтар, (Београд: Институт за новију историју Србије; Архив Југославије, 2011), 235–246; Јан Пеликан, „Косово у првим месецима 1968. године“, *Токови историје* 2/2014, 99–131; Јан Пеликан, „Први кораци ка релевантној анализи

блематиком, Јан Пеликан наводи да таква не постоји. Пеликан се у свом раду ослањао на изворе из Архива Србије, првенствено фонда Централног комитета Савеза комуниста Србије, од којих је најзначајнији одељак био Савез комуниста Косова, са чијим се документима први упознао. Свеукупни југословенски контекст пронашао је у грађи Архива Југославије (фонд Централног комитета Савеза комуниста Југославије), као и у збиркама докумената које су приредили Бранко Петрановић и Момчило Зечевић. Он је такође користио и београдску *Политику*, изузетно важан лист за политичке догађаје и свакодневицу Косова и Метохије шездесетих година прошлог века.

Јан Пеликан се у својој књизи *Новим путевима* бави релативно кратким периодом (1958–1969) који је сматрао кључним за развој Косова и Метохије. Сам аутор наводи да је текст „на неким местима, нарочито за обичног чешког читаоца, исувише детаљан, чак дескриптиван; на неке догађаје се враћам, на неке оцене подсећам или их парафразирам. То чиним намерно. Амбиција са којом је књига написана ван српске и албанске средине у време када се страсти узбуркане косовским ратом и догађајима који су га пратили полако смирују, јесте да се постави један од каменчића у мозаик који детаљно и непристрасно приказује не само историју Косова у модерно доба већ и развој Титове Југославије”.¹⁸ Приступ теми је хронолошки, а једино одступање је у поглављу посвећеном друштвеним односима на Косову и Метохији 60-их година 20. века. Бавећи се првим периодом (1958–1965) аутор је покушао да покаже стварање услова за кључни прелом који је уследио након Брионског пленума. Истраживање се завршава половином 1969. године, убрзо након што је Косово постало део југословенске федерације и када се, према Пеликану, у оквиру највиших нивоа моћи режима Јосипа Броза Тита и Савеза комуниста консолидовала група високих функционера албанског порекла. Према наводима аутора, у периоду до 1965. анализа развоја догађаја је сажетија сходно скромном обиму документације, док је период од 1966. до 1969. набијен пресудним догађајима и обртима. Изузетно је важно навести то да Јан Пеликан у свом раду, поред политичке анализе, износи и свеобухватне друштвене, цивилизацијске и економске аспекте. У закључку је скицирао развој Косова и Метохије у наредним годинама и деценијама, отварајући тиме простор за даља истраживања. Једно од питања које

узрока и исхода косовске кризе. Над књигом Петра Ристановића Косовско питање 1974–1989”, *Токови историје* 2/2022, 309–321.

18 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 12–13.

је аутор отворио за будућа истраживања тиче се економског и цивилизацијског заостајања Косова у односу на остале области Југославије које се продубљивало од половине 50-их година: да ли је узрок лежао у недовољном интересовању београдског центра за овај регион или је главну улогу играла неспособност тамошњег друштва да на одговарајући начин искористи модернизацијске импулсе унете споља? Аутор сматра да је одговор лежао у комбинацији оба фактора.¹⁹

Став Београда према Косову и албанском становништву почео је да се мења 1958.²⁰ Тада је одржан Седми конгрес СКЈ (22–26. април 1958) који је прокламовао привредни напредак неразвијених југословенских република, као и Косова и Метохије.²¹ Истовремено, југословенско руководство је одлучило да Албанце посматра на исти начин као и остале националне мањине у Југославији, не би ли их интегрисало у југословенску заједницу.²² Из тог разлога, социјални и културни развој албанске популације покушали су да ускладе са економским развојем, а нарочито индустријализацијом Косова.²³ Као резултат тога, дошло је до наглог развоја албанског средњошколског образовања педесетих година, а у Приштини су убрзо формиране и прве институције високог образовања.²⁴ Укинута је и забрана примања југословенских држављана албанског порекла у официрске и подофицирске школе.²⁵ Ипак, према закључку Миомира Гаталовића, главни носиоци иредентизма на Косову и Метохији остали су интелектуалци албанске националности.²⁶

Неколико фактора допринело је овим променама. На пример, Југославија је престала да се плаши да ће Албанија постати линија фронта у совјетском нападу на Југославију и да би устанак косовских Алба-

19 Исто, 57.

20 Погледати и: Петрит Имами, *Срби и Албанци кроз векове*, (Београд: Радио Б92, 1998), 316

21 Душан Биланчић, *Конгреси наше партије*, (Београд: Младост: Танјуг, 1986), 34; Бранко Петрановић, *Историја Југославије: 1918–1988, књ.3, Социјалистичка Југославија: 1945–1988*, (Београд: Нолит, 1988), 345; *Седми конгрес Савеза комуниста Југославије, Љубљана, 22–26. априла 1958: стенографске белешке*, (Београд: Култура, 1958), 36.

22 Ипак, 1960. од 37.275 чланова СКЈ на Косову и Метохији било је 48.7% Албанаца, мада су 45 председника општине били Албанци, 18 Срби и 2 Црногорци (Гаталовић, *Косово и Метохија*, 341).

23 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 46.

24 Драгомир Бончић, „Развој вишег и високог школства у јужној Србији и на Косову и Метохији (1945–1970)”, *Лесковачки зборник* 49/2009, 186.

25 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 63.

26 Гаталовић, *Косово и Метохија*, 159.

наца могао да буде могући изговор за такву агресију.²⁷ Улогу је одиграло и инсистирање локалних косовских званичника на модификацији постојећег приступа управљању аутономном регијом ради убрзања економског развоја. С тим у вези, значајно се ангажовао Душан Мугоша који је имао кључну позицију у хијерархији власти на Косову и Метохији између 1956. и 1965. године.²⁸

Такви напори су, међутим, донели само делимичне резултате. Према истраживању Пеликана, економија се развијала веома споро, што потврђују и други извори.²⁹ Динамика привредног развоја није остваривана према зацртаним плановима, па је лоша економска ситуација само појачавала међунационалне нетрпељивости. Зато је, након посете Едварда Кардеља почетком новембра 1962. у рад пуштена Термоелектрана Косово I, а у наредним годинама економски фокус југословенске државе према Косову и Метохији био је усмерен на решавање проблема велике незапослености, диспропорције између броја издржаваних лица и активног становништва и пренасељености у пољопривреди.³⁰ Ипак, албанско становништво је наставило да неповерљиво гледа на југословенски режим, покушавајући да везе са државном администрацијом сведе на минимум. Нарочито је сељачко становништво живело изоловано, како од градске средине, тако и од својих суседа словенског порекла. Латентна тензија између Албанаца и Срба тих година је још више расла, а Срби су неретко постајали жртве узнемиравања од стране албанског становништва.³¹

Парадоксално, предлози за већу интеграцију косовских Албанаца у југословенску заједницу допринели су оживљавању и модернизацији

27 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 75. Након другог југословенско-совјетског сукоба отвореног крајем 1957. и почетком 1958. године, Совјетски Савез је препустио Албанији улогу једне од држава предводница у пропагандним нападима на Југославију. Види више: Ђоко Трипковић, *Југославија-СССР: 1956–1971*, (Београд: Институт за савремену историју, 2013), 58; Михаил Гелер, Александр Некрич, *Утопија на власти: историја Совјетског Савеза*, (Подгорица: Цид, 2000), 518.

28 Погледати више: Душан Мугоша, *На задатку*, (Београд: Четврти јул, 1973).

29 Погледати и: Vickers, *The Status of Kosovo in Socialist Yugoslavia*, 189.

30 Гаталовић, *Косово и Метохија*, 94–95. Према закључку М. Гаталовића, од 1958. до 1963. југословенска држава уложила је у Косово и Метохију 185 милијарди динара при чему су покрајинска средства за 1964. била већа за 20.6% него претходне године (*Исто*, 342).

31 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 69. То потврђују и други извори. Исељавање српског и црногорског становништва са овог простора: 119 породица у 1959. години, 117 током 1960. и у периоду 1960–1965. око 2000 породица Срба и Црногораца од којих 500 породица само 1964/65. године (Гаталовић, *Косово и Метохија*, 346).

албанског националног покрета. Један од највећих инцидената забележен је 13. априла 1964. када је истакнуто 58 застава Албаније широм Косова и Метохије. То је послужило руководству АП Косова и Метохије да изнесе замерке на рачун великосрпског национализма који је наводно спречавао давање већих права албанском становништву.³² До прекретнице по питању Косова и Метохије дошло је средином 1966. када је Александар Ранковић, блиски сарадник Јосипа Броза Тита, оптужен за остваривање српских националистичких циљева.³³ Локални званичници албанског порекла на Косову и Метохији искористили су ову оптужбу и већ у јулу 1966. године, за свега неколико дана, преузели контролу над аутономном регијом што је резултирало укидањем привилегија српском становништву и слабљењем ефикасности државне управе.³⁴

Ове промене су се посебно негативно одразиле на рурална подручја, јер су албански сељаци престали да поштују основне законске норме и обавезе (самовољна сеча шума, присвајање државног земљишта, избегавање пореза).³⁵ Делимично је оживело традиционално право, што се манифестовало кроз повећани број случајева крвне освете и неравноправан статус жена у албанским породицама.³⁶ Појачан је и притисак албанског становништва Косова и Метохије на српско становништво.³⁷ У индустријским постројењима и фабрикама значајно је опао радни морал. Радници албанског порекла имали су бројна неоправдана одсуства са посла, а додатно су одбијали да поштују ауторитет (углавном српских) надређених службеника. Захтеви за неодложним повећањем плата праћени су претњама штрајком.³⁸ Према албанским захтевима, структура запосле-

32 Гаталовић, *Косово и Метохија*, 109.

33 *Četvrta sednica CK SKJ: Brionski plenum: stenografske beleške sa Četvrtog plenuma, materijali Izvršnog komiteta CK SKJ, izvod iz stenografskih beležaka Šeste sednice CK SK Srbije, reagovanja domaće i strane javnosti, pisma i telegrami, izjave i dr.*, prir. Jovan P. Popović, (Beograd: Arhiv Jugoslavije: Printer Komerc, 1999).

34 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 130–131; Види и: Гаталовић, *Бурна времена*, 354–355.

35 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 137–138.

36 *Исто*, 140.

37 *Исто*, 150–151; Војислав Јевтимијевић, *Северно Косово кроз историју до краја 20. века: с посебним освртом на Бањску*, (Београд: Службени гласник, Српска школска књига, 2008), 418–423. То потврђује и М. Гаталовић закључком да се крајем 1966. није правила разлика у притиску, било да су у питању српски и црногорски насељеници или староседеоци, или да се радило о стручњацима неопходним за развој покрајине (Гаталовић, *Бурна времена*, 356).

38 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 184–185.

них требало је да одговара етничкој структури, што је подразумевало значајно повећање удела Албанаца у секундарном и терцијарном сектору.³⁹

Пеликан закључује да је управо у другој половини 1966. хронична косовска криза постала недељиви део југословенске реалности. Он сматра да припадници партијске елите нису били свесни озбиљности ситуације, па отуда и њихова немоћ да зауставе продубљивање опште напетости на Косову и Метохији које ће 20 година касније постати један од главних детонатора распада југословенске федерације.⁴⁰ Косовске власти, међу којима су били шеф партијске организације Вели Дева и Фадил Хоџа (изабран за председника косовског парламента априла 1967), толерисале су ове ексцесе.⁴¹

Лидери партија тражили су начин да реше незаконисти које су починиле тајне службе и други полицијски и правосудни органи, нарочито на прелазу из 1955. у 1956. када су вршене рације у циљу конфискације нелегалног оружја.⁴² Косовско руководство је такође захтевало ревизију такозваног Призренског процеса из 1956. године за који су сматрали да је требало да дискредитује високе функционере Савеза комуниста Југославије албанског порекла.⁴³ Такође, према закључцима Гаталовића, отворена су и питања исељавања турског и албанског становништва у Турску током педесетих година 20. века, као и теме везане за неадекватну употребу термина Шиптар, омогућавање права албанској национал-

39 Према истраживањима Зорана Јањетовића, 1961. Албанци су чинили 53% запослених у привреди и управи, Срби 35%, Црногорци 7.7%, Турци 1.3% а остали 3% (Јањетовић, *Конфонтација и интеграција*, 476). Затим, 1966. године 36.6% запослених били су Срби, 8.2% Црногорци, а 51% Албанци. У привреди је била боља ситуација по Албанце јер су чинили 57% (*Исто*, 477).

40 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 191.

41 *Исто*, 198. Погледати и: Рајко Видачић, *О коренима сепаратизма и тероризма на Косову*, (Београд: Службени лист СРЈ, 2000), 145–146.

42 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 198. Зоран Јањетовић такође говори о томе, као и да су због недовољне заступљености Албанаца у Служби безбедности и полицији, УДБ-у оптуживали да је читаву албанску националну мањину посматрала са сумњом. Према закључцима Зорана Јањетовића, у досијеима Службе безбедности о онима који су се 1966. водили као непријатељи или сумњива лица, 70.04% било је посвећено Албанцима, али би ту требало имати на уму да су Албанци према попису из 1961. чинили 67.2% становништва покрајине (Јањетовић, *Конфонтација и интеграција*, 541–542).

43 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 328–329; Павловић и др., *Косово и Метохија: век важних догађаја*, 156; Јањетовић, *Конфонтација и интеграција*, 537.

ној мањини на употребу своје заставе, поспешивање вођења двојезичне администрације и веће билатералне сарадње са Албанијом.⁴⁴

Према истраживањима Пеликана, власти у Београду су толерисале промене на Косову и Метохији, оцењујући их као прави корак на путу пуне еманципације косовских Албанаца. Успон албанског национализма и бројне случајеве непоштовања правних норми сматрали су само привременим хировима који нужно прате све друштвене промене.⁴⁵ У ствари, само су Душан Мугоша и Павле Јовићевић, два бивша висока косовска функционера српског порекла, критиковали ситуацију на Косову и Метохији у јесен 1966. Против њихових примедби протестовало је руководство на Косову, док београдски центар ни на који начин није реаговао на критике Мугоше и Јовићевића.⁴⁶

Јосип Броз Тито примио је највише представнике Косова и Метохије у фебруару 1967, а месец дана касније он је први пут званично посетио ову аутономну област. Позвао је приштинске званичнике да ублаже манифестације албанског национализма. Ипак, истовремено је косовским представницима ставио до знања да имају његово поверење и да је сагласан са променама које су се десиле на Косову у последњих неколико месеци.⁴⁷ Након уверавања о Титовој подршци, приштинско руководство је почело да поставља нове захтеве који су се махом односили на уставне одредбе и већа самоуправна овлашћења.⁴⁸

Косовско руководство се већ од јесењих месеци 1967. морало суочити са новим изазовима, а нарочито са погоршаном економском ситуацијом. Индустријски раст, који је 1966. достигао 20%, пао је скоро на нулу следеће године (Гаталовић закључује да је износио 1%).⁴⁹ Разлози за то су раније поменути пад радне дисциплине и спровођење усвојених економских реформи, што је знатно погоршало положај косовских компанија које су производиле робу лошег квалитета са високим трошковима. Стагнирала је запосленост у индустрији, што је погоршало социјалну ситуацију на селу које је патило од вишка радне снаге (око 200 до 300

44 Гаталовић, *Бурна времена*, 355.

45 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 206–207.

46 Исто, 208. Погледати и: Драгослав Марковић, *Живот и политика: 1967–1978*, (Београд: Рад, 1987), 47, 356.

47 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 220–225; Гаталовић, *Бурна времена*, 356.

48 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 256; Гаталовић, *Бурна времена*, 357.

49 Гаталовић, *Бурна времена*, 358.

хиљада људи). С обзиром на висок наталитет у региону, број људи који нису имали изгледа за запослење значајно је растао сваке године.⁵⁰

Индустријска стагнација и пад у убирању пореза значајно су погоршали ионако лошу ситуацију у косовском образовању и здравству. Албанска деца углавном нису похађала школу, док је неколико здравствених установа морало бити затворено из финансијских разлога.⁵¹ Јањетовић у свом истраживању потврђује да је тиме „створена социјална бомба која ће експлодирати десетак година касније, а онда поново осамдесетих година са још већим праском”.⁵²

Упоредо са растућим економским проблемима, приштинско руководство било је под огромним притиском радикалног националног покрета. Његови лидери, чије је мишљење позитивно одјекнуло међу албанским становништвом, залагали су се за трансформацију Косова у седму (албанску) републику југословенске федерације, истовремено захтевајући хитну нормализацију односа са Албанијом.⁵³ С обзиром на такав развој ситуације, у другој половини 1967. године повећао се и број Срба који су се са Косова и Метохије иселили у друге делове Југославије, што је подстакло даље погоршање етничких односа на Косову и Метохији и јачање радикалног албанског национализма.⁵⁴

Такође, односи између приштинског партијског врха и највишег руководства Србије погоршали су се почетком 1968. године. Српско руководство је оштро одбацило захтеве за територијалном променом, а компликоване расправе о могућим амандманима на устав такође су се водиле до почетка децембра 1968. године.⁵⁵ Управо у то време, историчар Јован Марјановић и књижевник Добрица Ћосић изнели су јавну критику ситуације на Косову и Метохији на Пленуму Централног комитета Лиге кому-

50 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 307–308.

51 Исто, 84. Видети и: Маријана Стамова, *Албанският вџпрос на Балканите (1945–1981)*, (Търново: Фабер, 2005), 168.

52 Јањетовић, *Конфонтација и интеграција*, 476.

53 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 280–303. Ово потврђује и Гаталовић у свом истраживању. Он наводи да су руководиоци албанске националности вршили притисак на органе југословенске федерације како би се што више проширила културно-просветна сарадња са Албанијом. СФРЈ је укинула визе албанским грађанима за туристичка путовања, приватне посете и одласке на научне и културне скупове, премда су албанске власти, према Гаталовићевом закључку, злоупотребљавале добру вољу Београда, протежирајући преваходно своје сународнике на Косову и Метохији (Гаталовић, *Бурна времена*, 358).

54 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 318, 474–475.

55 Исто, 362–363.

ниста Србије, указујући на пораст албанског национализма, дискриминацију Срба и њихову масовну миграцију. Многи утицајни чланови српског руководства оправдавали су критику, не могавши да се са њом јавно поистовете, јер би то довело у питање и нови политички курс којим је Југославија кренула средином 1966. Због тога се цело српско руководство оградило од Марјановића и Ћосића који су означени српским националистима, док је српско руководство изразило пуну подршку приштинским званичницима албанског порекла.⁵⁶

После ових дешавања не само да није дошло до смиривања ситуације на Косову и Метохији, већ су социјалне тензије још више порасле. Албански националисти су отвореније захтевали трансформацију Косова и Метохије у седму републику југословенске федерације. У октобру 1968. покушали су да сазову ванредну седницу косовског парламента и у ту сврху су организовали мирне демонстрације у Призрену, Пећи и Сувој Реци.⁵⁷

Косовски званичници нису били вољни да предузимају акције против албанских националиста не би ли избегли експлозију друштвених тензија. Већина уставних промена договорена је у новембру 1968, чиме је требало знатно проширити самоуправна овлашћења на Косову. Између осталог, договорено је да се границе аутономне области могу мењати само уз сагласност косовског и савезног парламента. Албански националисти и већина косовских Албанаца прихватили су промене, у најмању руку, прилично хладно. Као последица, избиле су бурне демонстрације у неколико албанских градова и то 27. новембра, уочи најзначајнијег албанског државног празника и два дана пре југословенског Дана републике. Мирне демонстрације које су одржане у Ђилану и Подујеву, постале су прилично насилне у Урошевцу, а још више у Приштини. Пеликан закључује да су демонстрације јасно показале како се, упркос недавним променама, албанско становништво није идентификовало са Југославијом коју је још увек сматрало страном, непријатељском државом која је неоправдано присвојила „албанско Косово“.⁵⁸ Коначно, ове иредентистичке демонстрације дале су подстрек усвајању уставних решења која су ишла у корист Албанаца. Уместо да претходно изнето буде схваћено као упозорење да се Албанци неће зауставити док не спроведу идеју Призренске лиге из

56 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 369, 378–379; Видети и: Добрица Ћосић, *Пишчеви записи: 1951–1968*, (Београд: „Филип Вишњић”, 2001), 328–329.

57 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 374–411; Гаталовић, *Бурна времена*, 359–360.

58 Пеликан, *Новим путевима: Косово 1958–1969*, 425–432; Гаталовић, *Бурна времена*, 168–169, 368–369.

1878. године, југословенски државни врх ишао је линијом мањег отпора, подилазећи интересима покрајинских Албанаца како би се осигурао опстанак југословенске федерације. Јан Пеликан оправдано закључује да су Косово и Метохија током 1969. наставили да егзистирају као југословенска парарепублика у ишчекивању новог таласа уставних промена.⁵⁹

Књига Јана Пеликана веома је значајна јер представља поглед на историју Косова и Метохије изван српског и албанског подручја, уз коришћење архивских извора од којих су неки први пут прошли кроз стручне и искусне руке историчара као што је аутор ове књиге. Извори су увек стављани у шири контекст (југословенски и европски) при чему је аутор посебно водио рачуна о статистичким подацима. Читање ове књиге доприноси новим сазнањима о овом кратком али бурном периоду, као и разобличавању бројних стереотипа.

*

Књига *Срби на Косову и Метохији у 19. и 20. веку* Милована Ј. Богавца и Драгослава С. Ђетковића⁶⁰ такође се бави историјом Косова и Метохије, али на другачији начин. Она представља биографски лексикон истакнутих и значајних појединаца из 19. и 20. века. У изради овог лексикона коришћени су фондови Народне библиотеке Србије, САНУ, Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић”, Патријаршијске библиотеке, Историјског института САНУ, Централне библиотеке Војске Србије, Матице српске у Новом Саду, као и Архива Косова и Метохије (до 1998), Архива Србије и Архива Југославије. Такође, коришћена је и периодика у научним установама у Србији, али и у Скопљу и на Цетињу. Поред докумената, за велики број личности значајан извор информација била су њихова деца или сродници, што је био тежак процес имајући у виду ситуацију од половине 1999, када су Срби избегли са Косова и Метохије.

Резултат овог истраживачког напора преточен је у 1300 нових биографија и преко 500 имена чији су животописи већ објављени у периодици и другим публикацијама. У питању су људи различитих професија који су обележили 19. и 20. век на Косову и Метохији. Према речима аутора, то су имена оних људи који су „заслужни за очување српског националног бића, који су учествовали у ратовима за одбрану и ослобођење

59 Гаталовић, *Бурна времена*, 36.

60 Милован Ј. Богавца, Драгослав С. Ђетковић, *Срби на Косову и Метохији у 19. и 20. веку*, (Београд: Обележја плус, 2018).

народа и домовине, али и свих оних који су на разне начине радили на стварању, развоју и конституисању српске духовности, деловали у различитим видовима борбе за очување и напредак своје народносне целине⁶¹. Међу одабраним личностима налазе се мање познати или готово непознати људи који су, према речима Григорија Божовића, били важни, јер су „радили и без признања и без награде“⁶². То су заборављени национални радници, учитељи, новинари, научници, свештеници, борци, лекари, привредници, занатлије, трговци, уметници, сељаци итд. Има ту и биографија светаца, војних лица, али и естрадних уметника са Косова и Метохије. Посебно су издвојени поједини делови градова као што су гњиланска чаршија-касапница или приштинска покривена чаршија која је потрајала док трговци нису почели да граде своје радње. Такође, издвојене су значајне привредне, културне и политичке установе као што су електропривреда Косова, железнице Косова и Метохије, српски конзулат у Призрену, покрајинско Народно позориште, али и људи који су били значајни у привреди, попут призренских привредника, косовско-метохијских рудара, али и руских емиграната који су помогли српском народу. Занимљиво је да су посебно издвојене познате филмске и песничке јунакиње као што су Зона Замфирова (Јевросима Кијаметовић), Петровић Султана – Тута Јоргушова (песма „Разболе се дилбер Тута“) или приштинска лепотица Живка Сиринићка (песма „Удаде се, јагодо“). Било је и примера људи који су помагали свима без обзира на верску и етничку припадност попут бабице Марије Јовић коју су након смрти испратили сви Пришtevци.

Пре самих биографија налази се Историјски приказ – Простор аутономне покрајине Косова и Метохије у 19. и 20. веку: историја дисконтинуитета, који представља адекватан увод у период којим се књига бави, премда нема научног апарата у фуснотама (иако су га писали историчари). Осим што је богата биографијама значајних личности, књига је илустрована фотографијама у боји градова, цркава, манастира, културних институција, културног наслеђа, споменика, народних ношњи, здравствених установа, насеља, привредних установа, спортских објеката, али и сакралних и цивилних објеката девастираних током Мартовског погрома 2004.

Књига је утолико важнија јер су је сачинила два аутора, а не читав тим, како би се могло очекивати с обзиром на уложени труд и вели-

61 Богавац, Ђегковић, *Срби на Косову и Метохији у 19. и 20. веку*, 7.

62 Григорије Божовић, „Знани и незнани“, *Вардар*, 1938.

ки број комплетираних биографија. Књига ће бити од користи за истраживаче који се баве историјом, етнологијом, уметношћу, језиком, али и другим хуманистичким дисциплинама. Осим што подстиче интересовање ближих и даљих сродника, просветних, научних и других установа, ова књига представља основу за даља истраживања живота и стваралаштва појединаца, указујући на духовно богатство српског народа на овим просторима, чиме се непосредно охрабрује и помаже опстанак српског народа на Косову и Метохији.

Још једна књига којој ћу посветити пажњу, а која насловом није директно везана за Косово и Метохију, али јесте за албанско питање (због чега сам је оставила за крај) јесте књига Натали Клејер *О пореклу албанског национализма: рађање већински муслиманске нације у Европи*.⁶³ Објављена је 2018. у оригиналу,⁶⁴ а потом је преведена на четири језика, услед чега се боље пробила на подручје југоисточне Европе и Турске.⁶⁵ Поводом ове књиге објављено је више критичких приказа и расправа, нарочито на албанофоним просторима. Ауторка наводи да су јој многи замерили на избору подналова, схватајући га као стављање муслиманске етикете албанској нацији, док заправо, према њеним тврдњама, поднаслов указује на једно од средишњих питања током стварања албанског националног идентитета крајем 19. века ради налажења оправдања пред великим силама за стварање албанске нације, чије је већинско становништво у том тренутку припадало муслиманској вероисповести. Управо због тога, Натали Клејер наводи да би вероватно уклонила поднаслов због оних који мешају муслиманске и већински муслиманске нације, уместо чега би онда у поднаслов унела речи *османски* или *Османско царство*, јер, како истиче ауторка, „то није студија о Албанији већ о Османском царству и о развоју колективног идентитета повезаног са идејом о постојању албанске нације”.⁶⁶

63 Натали Клејер, *О пореклу албанског национализма: рађање већински муслиманске нације у Европи*, (Нови Сад: Академска књига, 2022).

64 Nathalie Clayer, *Aux origines du nationalisme albannais, La naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, (Paris: Boulevard Arago, 2018).

65 Албанска верзија коју је превео Артан Путо, а 2009. објавио Фатос Лубоња доживела је друго издање 2012. Грчки превод Андреаса Сидериса објављен је 2009, а турски превод 2013. у издању универзитета Билги које је уредио Фахри Арал. Фонд за отворено друштво у Македонији омогућио је објављивање македонског превода који су 2015. реализовали Дарко Стојанов и Петар Тодоров.

66 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 12.

Натали Клејер у предговору своје књиге наводи ауторе који су се пре ње бавили национализмом, па се то питање и даље може ширити и богатити истраживањима.⁶⁷ Она је такође објавила неколико радова везаних за „албанске“ депутате у првом османском парламенту,⁶⁸ као и бројна истраживања везана за насиља на османском и постосманском простору.⁶⁹ Пример албанског национализма недовољно је истражен у албанској историографији, јер је она настала тек после Другог светског рата и самим тим преплављена елементима са националним и идеолошким конструкцијама. Њихове студије нису се бавиле изворима, већ су се радије држале клишеа блиских националном дискурсу. За време Енвера Хоџе објављена су прва два тома *Историје Албаније у Тирани*,⁷⁰ где су бегови, паше и свештеници били приказани као главни фактори опструкције „албанске ренесансе“. Албанска историографија која се развијала у Југославији више је наглашавала улогу Албанаца са Косова и Метохије и из Македоније.⁷¹ Такође, Албанци који су се одмакли од комунистичког тумачења историје, били су блиски тумачењима својих колега из Албаније и Југославије.⁷² Књига Ставра Скендија је прво озбиљније дело настало на западним и албанским изворима, премда је обележено националним буђењем. За разлику од комунистичке литературе у којој је

67 George Gawrych, *The Crescent and the Eagle. Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874–1913*, (London: Tauris 2006); Artan Puto, *The idea of nation During the Albanian National Movement (1878–1912)*, (Firenca: European University Institute, 2010); Isa Blimi, *Reinstating the ottomans: Alternative balkan Modernities 1800–1912*, (Palgrave: Njujork, 2011).

68 Natalie Clayer, Bulent Bilmez, “A Prosopographic Study on Some ‘Albanian’ Deputies to the First Ottoman Parliament“, *The First Ottoman Experiment in Democracy*, eds. Christoph Herzog i Malek Sharif, (Wurzburg, 2010), 151–185.

69 Ipek Yosmaogly, *Blood ties. Religion, Violence, and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia 1878–1908*, (Ithaca-Londres: Cornell University Press, 2014); Natalie Clayer, “The Dimension of Confesionalisation in the Ottoman Balkans at the Time of Nationalisms“, *Conflicting Loyalties. The Great Powers, the Ottoman Empire, and National-Building*, eds. Hannes Grandits, Nathalie Clayer, Robert Pichler, (London: Tauris, 2011), 89–109; Karen Barkey, *Empire of Difference. The ottomans in Comparative Perspective*, (Cambridge University Press, 2008); Society, *Politics and State Formation in Southeastern Europe during the 19th Century*, eds. Tassos Anastasiadis, Nathalie Clayer, (Atina-Alpha Bank – Historical Archives, 2011); Marc Aymes, *A Provincial History of the Ottoman Empire; Cyprus and the Eastern Mediterranean in the Nineteenth century*, (Routledge: Okson, 2013).

70 Kristo Frasheri, *The History of Albania: a brief survey*, (Tirana: s. n, 1964).

71 Rahimi Shukri, *Vilajeti i Kosovës: më 1878–1912*, (Prishtine: Enti i tekststove dhe i mjeteve mësimore i krahinës socialiste autonome te Kosovës, [s. a.] (Beograd: „Slobodan Joviq“, 1969); Zekeria Cana, *Shpalime historike*, (Prishtinë: Rilindja, 1982).

72 Tajar Zavalani, *History of Albania*, (Create Space Independent Publishing Platform, 2015); Abas Ermenji, *Vendi qe zë Skënderbeu në historinë e shqipërisë*, (Komiteti Kombëtar Demokrat ‘Shqipnija ë Lire’, [Paris (printed Rome)], 1968).

нација била јединствена и хомогена, он је истакао верске и регионалне разлике у албанском национализму.⁷³ Опет, западни историчари који су писали монографије о албанском национализму често су занемаривали начин функционисања албанског друштва.⁷⁴ Током 80-их и 90-их година 20. века дошло је до политичких промена које су навеле истраживаче да се врате националном питању, па су објављене нове студије које су, према наводима Натали Клејер, личиле на компилације (на неке од њих сам и ја указала у првом делу).⁷⁵ У албанској историографији појављују се интерпретације које су биле у складу са актуелним политичким контекстом.⁷⁶ Иако поједини нови истраживачи нису спомињали хомогени „албански национални покрет”, нити су допринели разумевању његове сложености, било је и покушаја да се преиспитају колективни митови у албанској историји.⁷⁷

Бавећи се муслиманским мистичним братствима у Албанији, Натали Клејер је крајем 80-их година 20. века отворила питање албанског национализма повезујући га са братством бекташија.⁷⁸ Према њеним речима, желела је да се посвети питању албанског национализма заробљеном између клишеа и инструментализације, кроз читање изворних текстова и сагледавање друштвених и политичких околности који су утицали на ње-

73 Stavro Skendi, *The Albanian national awakening: 1878–1912*, (Princeton NJ: Princeton University Press, 1967).

74 Петер Бартл, *Албанци: од средњег века до краја 20. века*, (Београд: Клио, 2019) (улога албанских муслимана у „националном покрету за ослобођење”); Johannes Faensen, *Die albanische nationalbewegung*, (Berlin-Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1980); Bernhard Tonnes, *Sonderfall Albanien: Enver Hoxhas „eigener Weg“ und die historischen Ursprünge seiner Ideologie*, (Munich: R. Oldenbourg, 1980) (порекло политике Енвера Хоџе); George Walter Gawrych, *Ottoman Administration and the Albanians 1908–1913*, University of Michigan, 1980, these) (о Албанцима у Османском царству на основу османских извора).

75 Vickers, *The Albanians: a Modern History*; Malcolm, *Kosovo: A short History*; Bernd Fisher, ”Albanian Nationalism in the Twentieth Century“, *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*, ed. Peter F. Sugar, (Washington: The American University press, 1955), 21–54; Nuray Bozboru, *Osmanlı yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut ulusçuluğu'nun gelişimi*, (Istanbul: Boyut, 1997).

76 Rexhep Qosja, *La question albanaise*, (Paris: Fayard, 1995); Isa Blumi, ”The commodification of otherness and the ethnic unit in the Balkans: How to think about Albanians“, *East European Politics and Societies* 3/1998, 527–569.

77 Stephanie Shwandner-Sievers, Bernd J. Fischer, *Albanian Identities. Myth and History*, (London: Hurst, 2002).

78 Nathalie Clayer, ”Bektachisme et nationalisme albanais“, *Bektachiyya. Etudes sur l'ordre mystique des Bektashis et les groupes relevant de hadji Bektash*, eds. Alexandre Popovic, Gilles Veinstein, (Istanbul: Isis, 1995), 277–308.

гов развој. То је значило пре свега повезивање албанског национализма са верским, друштвено-професионалним и генерацијским идентитетима, али и ситуирање овог питања у балкански, европски и османски оквир.⁷⁹

Ауторка је за израду књиге користила албанску штампу и књиге из тог периода, мемоаре неких од актера и конзуларне архиве (аустроугарски, италијански и француски). Осим наведеног, служила се и османским изворима, званичним годишњацима и каталозима званичних биографија османских чиновника, мада не и енглеским изворима због чега је изостао бољи увид у улогу Велике Британије у албанском национализму. Књига је подељена у четири дела: 1. Друштво, системи идентификације и мреже солидарности на прелазу из 19. у 20. век; 2. Развој албанске националне свести од Кримског рата до Грчко-турског рата (1856–1896); 3. Албанизам у доба превирања и кризе царства; 4. Албанизам на терену: од читалачких до партизанских мрежа.

На Балканском полуострву национализам је централни чинилац политичких преображаја, па је самим тим веома значајан у научним истраживањима и анализама. Ауторка у уводу наводи да садашње манифестовање национализма на Балкану није исто као у 19. веку, јер се албански национализам тада развијао међу дијаспором у Италији, Грчкој, Румунији и Османском царству, као и на југу Албаније, док је жариште савременог национализма било Косово током деведесетих година 20. века.⁸⁰ Према речима ауторке, међу историчарима постоји сагласност у погледу две или три године које су биле кључне за развој албанског национализма (1878, 1905, 1912/13),⁸¹ при чему се Призренска лига из 1878. сматра његовим првим јавним изразом.⁸² Ауторка указује на мистифика-

79 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 20.

80 *Исто*, 15.

81 *Исто*, 16.

82 Погледати и: Милош Јагодић, *Српско–албански односи у Косовском вилајету 1878–1912*, (Београд: Завод за уџбенике, 2009), 15; Јован Х. Васиљевић, *Арбанаска лига – арнаутска конгера – и Српски народ у Турском царству (1878–1882)*, (Београд: Издање уредништва Ратника, 1909), 37; Ђорђе Борозан, *Велика Албанија – поријекло-идејепракса*, (Београд: Војноисторијски институт Војске Југославије, 1995), 23; Михајло Војводић, „Берлински конгрес и Призренска лига“, *Историјски гласник* 1–2/1989, 1–20; Ђорђе Микић, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у 19. и почетком 20. века: од чифчијства до банкарства*, (Београд: САНУ, 1988), 25; Skendi, *The Albanian national awakening: 1878–1912*, 31–53. На простору Косовског, Скадарског, Јањинског и Битољског вилајета је тада живело око 2,5 милиона становника, од којих је, према подацима Б. Храбака, било 44% Арбанаса, 20% Македонаца, 11.5% Срба, 9.5% Турака – Османлија, 9% Грка и 6% свих осталих (Богумил Храбак, „Идеје о арбанашкој аутономији и независности 1876–1880.“ *Историјски часопис* 22–23/1978–1979, 165–

цију Призренске лиге која се представља као прво окупљање албанских представника различитих области и вероисповести, а такође и као прва савремена албанска влада.⁸³ Ипак, закључује да су се очекивања и циљеви вођа разликовали и да Лига није представљала „национално буђење”: вођама са Косова и Метохије били су важнији „противљење апетитима хришћанских суседа”, „локална аутономија” и „ислам”.⁸⁴ Другој години која је означена као кључна (1905) комунистичка историографија је придавала значај као години Руске револуције и датуму образовања прве герилске групе албанских националиста.⁸⁵ Трећи значајан период је 1912–1913, односно, проглашење независне Албаније од стране Исмаил Кемал-бег Вљоре и признавање кнежевине Албаније од стране великих сила.⁸⁶

Историчари сматрају да је албански национализам другачији од осталих, јер је каснио због изграђене лојалности Царству. Међутим, Натали Клејер закључује да албанизам⁸⁷ није закаснио, већ да се појавио почетком 19. века, али да је замах добио тек у другој половини тог века.⁸⁸ Оно што је каснило било је ширење националистичке идеје изван кругова првих „албаниста”, а разлог томе били су, према речима ауторке, ограничен привредни простор, недостатак брзе комуникације, висока стопа неписмености, низак ниво образовања и одсуство државе. Клејер тврди

166). Захтевали су да се ове четири области уједине у један вилајет, да администрација буде поверена Албанцима, да се настава у школама и поступак у судовима води на албанском језику и да регрути обављају своје дужности на наведеној територији: Антон Бериша, *Косово-некад и данас, Kosova dikur e sot*, (Београд: Економска политика, 1973), 158.

83 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 16.

84 *Исто*, 208.

85 Ирина Сенкевич, *Албанија в период Восточног кризиса: (1875–1881)*, (Москва: Наука, 1965).

86 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 551.

87 Ауторка наводи да јој се наметнула реч албанизам да би означио изградњу једног облика албанства у модерном смислу те речи. Појам национализам је, према њеним речима, сувише узак, јер је везан за истицање захтева за политичком сувереношћу, аутономијом и независношћу, док албанизам обухвата све типове албанства као конструкта повезаног са идејом о постојању посебне албанске нације и омогућава да се узму у обзир и хибридне конструкције на које се заборавља, јер их заклања доминантан дискурс (Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 21).

88 Ипак, Теодора Толева у свом истраживању истиче да је на тајним саветовањима аустроугарских министара и дипломата подвучено да крајем 19. века албанска нација не постоји, па ни намере Албанске лиге иза које су стајали Турци, јер су аустроугарски извештаји забележили присуство панисламске идеологије, а одсуство албанске идеје: *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, (Београд: Филип Вишњић, Институт за европске студије, 2016), 441.

да „албанизам“ доста тога дугује, не само политици Аустроугарске и Италије, већ и политикама балканских земаља.⁸⁹

Ауторка је свесна условљености албанског национализма општим међународним (не само османским) контекстом, при чему су Источна криза (1875–1881)⁹⁰ и Балкански ратови (1912–1913) означени као кључна раздобља за развој албанског национализма. Чак је и Кримски рат (1853–1856), осим утицаја на промене у Османском царству, посредно подстакао настанак нових конструкција албанства.⁹¹ Такође, 1896. и 1897. година представљале су значајну прекретницу у историји албанског национализма: манифест Самија Фрашерија „Албанија, каква је била, каква јесте и каква ће бити“ објављен је 1899. године, а не након окупљања Призренске лиге.⁹²

Албански национализам био је специфичан, јер се изграђивао око језика, а не религије, при чему значај језика није био већи од оног који је служио за развој српског, грчког, румунског, турског или бугарског национализма.⁹³ Према закључку ауторке, језик је представљао упоришну тачку за све балканске национализме.⁹⁴ Код Албанаца је требало прво створити стандардизован књижевни језик приступачан највећем броју људи, а затим подучавати људе том језику и отворати школе што није било једноставно, с обзиром да је само 2% Албанаца у том тренутку било писмено.⁹⁵ Албански језик је стандардизован тек 1972. године, а и компромис по питању алфабета био је тежак. На конгресу у Битољу 1908. оба алфабета су остала у оптицају, а употребљавали су се и остали с намером да повежу национални са завичајним или верским идентитетом.⁹⁶ Према ауторкином закључку, расправа у вези са алфабетом указује на то да је

89 Погледати више о томе: Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*.

90 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 198–208.

91 *Исто*, 157.

92 *Исто*, 218–227.

93 Наим Фрашери је писао: „Ми смо једно племе и породица, исти су нам и крв и језик“ (језик је на последњем месту): Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, (Cambridge University Press, 1991), 71–72.

94 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 28; Hobsbawm, Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780*, 76.

95 Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, 441.

96 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 344–356, 485–487. За време аустроугарске окупационе управе у Албанији (1916–1918) под патронатом Беча започет је рад на утврђивању правописног стандарда књижевног језика: Robert Elsie, *Albanian literature: A short history*, (London: I. B. Tauris, 2006), 118–119.

албанство често било упаривано са верским идентитетом, упркос доминантном албанистичком дискурсу који је тежио брисању конфесионалних разлика.⁹⁷

Што се тиче религије, тежило се ка томе да се умањи значај верских идентитета који су сматрани препреком на путу афирмације националног идентитета.⁹⁸ Било је важно да се створи нација која би гравитирала око заједничког језика, предака и евентуално територије, па су тако гесла албанског национализма била „Албанац је Албанац пре него што је муслиман, православац или католик” и „религија Албанаца је албанизам”.⁹⁹ Иако се брзо јавила потреба за изградњом неконфесионалног националног идентитета, албанство првих *албаниста* јесте било везано за религију, због чега се наметнула потреба за везивањем националног и верског идентитета, при чему се тежило компромису међу различитим религијама, па отуда и фраза која се и данас може чути код Албанаца – да сви имају истог бога.¹⁰⁰ Теодора Толева се у својој књизи запитала како је било могуће од тако хетерогеног албанског елемента подељеног на две велике етнолингвистичке групе, три религије, суните и бекташе, направити јединствену нацију, заједничко писмо и књижевни језик, а затим чак и државу.¹⁰¹

Поред закључка да се албански национализам развијао око језика, Натали Клејер каже да су албански националисти морали бранити идеју

97 Клејер, *О пореклу албанског национализма* 483.

98 Исто, 44. Славенко Терзић подвлачи да су у то време у Албанији доминирали регионални и верски идентитет: *Стара Србија 19–20. века: Драма једне цивилизације: Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област*, (Нови Сад: Православна реч; Београд: Историјски институт, 2012), 118–119.

99 У поеми у којој је распиривао албанизам, Пашко Васа наводи: „Албанци, убијате своју браћу, подељени на стотину партија: неки међу вама кажу: хришћанин сам, други: муслиман сам, један: ја сам Турчин, други: ја сам Латин” (Skendi, *The Albanian national awakening: 1878–1912*, 169–170).

100 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 264. Наим Фрашери је истицао: „Албанци су били међу првим народима у Европи, то никада нису били ни Хелени, ни Латини, ни Словени, Геге, Тоске, муслимани, хришћани, католици, православци, сунити, бекташије, – сви су исто: они су само Албанци, сви верују у једног бога, једне смо крви, једног језика, браћа смо, синови исте мајке, истих смо обичаја и одлика, једно срце и душа, синови смо домовине, синови смо Албаније.” (Naim Frashëri, *E këndimit çunavet këndonjëtojeja, I; E këndimit çunavet këndonjëtojeja; Histori e përgjithëshme për mësonjëtoret të para; Histori e shqipërisë*, (Prishtinë: Rilindja, 1986), 39–40. У разговору са Албанцима, Мери Дарам је такође чула ову фразу: Mary Edith Durham, *The Burden of the Balkans*, (S. I: Kessinger Publishing, 2010), 218.

101 Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, 441.

о праву постојања једне већински муслиманске нације у Европи, односно о њеном праву на оснивање сопствене државе, а не исељавања у Анадолију.¹⁰² Албански националисти користили су теорију о пелашком пореклу Албанаца, представљајући их као најстарију нацију у Европи,¹⁰³ а такође су се трудили и да изграде осећај „другости“ између Албанаца и Турака (Европљани-Азијати; цивилизовани-варвари; потчињени-владајући) истицањем сопствене аутохтоности на европском тлу са кога нису могли бити протерани. Ипак, верска идентификација већине Албанаца са исламом отежавала је прихватање „другости“,¹⁰⁴ због чега је требало наћи неки компромис. Албански муслимани представљани су као површно исламизовани криптохришћани или бекташи. Радило се о толерантном исламу, блиском хришћанству и исламу који је био компатибилан са Европом, чиме би омогућио албанским муслиманима да се задрже на балканском тлу.¹⁰⁵

За настанак албанске нације била је важна и њена повезаност са грчком нацијом и хеленизмом. Теорије о пелашком пореклу омогућавале су да се албанска и грчка нација преплићу, па су те варијанте ишле у складу са политичким пројекцијама и плановима, од апсорбовања Албаније у грчку државу до стварања Двојне краљевине по угледу на Аустроугарску.¹⁰⁶ Теодора Толева наводи да су Аустроугари желели да убеди Грке да је њихово деловање пријатељско и да немају претензије према Албанцима међу којима је процес хеленизације био у поодмаклој фази.¹⁰⁷ То је било становништво у јужном Епиру, али Аустроугарска није показивала претензије да подрива Грчку на просторима Атике и Пелопонеза које су насељавали делом Арванити, етнички Албанци који су дошли на грч-

102 Толева истиче да су Албанци велику помоћ имали од Аустроугарске која је према њеном закључку била склонија појави једне нове, претежно муслиманске националне државе, него ширењу словенских хришћанских држава (Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, 447).

103 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 136–137. Погледати: Johann Georg von Hahn, *Albanesische studien*, vol. 3, (Michigan: University of Michigan Library, 2005). Поред ових теорија, постојала је и „илирска теорија“ (Nikolaos Georgiou Nikokles, *Peri tes autochthonias Alvanon etoi, Skipitar. Pragmateia historikophilologike*, (Gottingen, 1855).

104 Према истраживањима Теодоре Толеве, три четвртине су били муслимани, а остало православни и католици (Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, 20).

105 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 368–369.

106 *Исто*, 238–245.

107 Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, 84.

ке просторе у Средњем веку и хеленизовани до краја 19. века.¹⁰⁸ Натали Клејер истиче да актуелни развој албанског национализма тежи да се супротстави српском идентитету или словенским идентитима, те да је обликован у односу на грчку културу.¹⁰⁹

У теорији постоје различити начини изградње национализма упоредо са верским али и са другим типовима идентитета као што су породични, завичајни, друштвени, социопрофесионални или генерацијски идентитет.¹¹⁰ У албанском случају, према ауторкином закључку, то одговара само ономе што назива „владајућим дискурсом”. Албанизам се првобитно развио међу италиоалбанском елитом која никада није одбацила свој италијански идентитет који јој је омогућавао приступ власти, као ни православни који је био повезан са гркокатоличким обредом, док је албански идентитет служио ради чувања верских и просветних институција којима су Итало-Албанци располагали.¹¹¹ Такође, поједини православци везивали су свој албанизам за румуно-арумунизам, представљајући Румуне-Арумуне као своју браћу.¹¹² Међу муслиманима из Македоније и са Косова и Метохије албанство и туркизам били су склони преплитању, а заснивали су се на османizmu и исламу, као и на идеји да једино Османско царство може заштитити муслимане од балканских држава и великих сила. Та идентификација била је једноставна, јер су се муслимани са Балкана и сами одређивали као Турци у верском смислу.¹¹³

Албанизам није једина национална идентификација која се развила међу Албанцима. У другој половини 19. века још увек је владала непостојаност верских идентификација, а прелазиле су се и границе међу верским групама, па су се тако бројни католици из северне Албаније преобраћали у ислам у последњим деценијама османске епохе. Питање на

108 Jonathan M. Hall, *Ethnic Identity in Greek Antiquity*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 29.

109 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 159.

110 *Исто*, 55.

111 *Исто*, 139–147. Ривал Аустроугарској у стварању албанске нације била је Италија, која је урадила доста на томе да се преко аутохтоних албанских заједница на италијанском југу приближи Албанцима на јадранском-јонском истоку, а Аустроугарска је, како пише Теодора Толева, хтела да уради нешто слично преко албанских заједница на сопственом тлу – насеља Арбанаси код Задра или сремских села Никинци и Хртковци: Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, 8; George Nicholas Nasse, *The Italo-Albanian Villages of Southern Italy*, (Washington: National Academy of Sciences, 1964), 42–47.

112 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 238–245.

113 *Исто*, 246–252.

које је ауторка покушала да пружи одговор је – како су неки прихватили одређене етикете, а други нису? Након 1896–1897. албанизам се развијао, повлачио, спаривао са другим идеологијама а то су обликовали етнорелигијска и социополитичка равнотежа. Албанизам је почео да се користи као политички и друштвени ресурс. Сврставање уз албанизам могло је да се користи за изражавање опозиционог политичког става, генерацијског идентитета, припадност некој фракцији или верској опозицији.¹¹⁴ Толева у свом истраживању закључује како је један од одлучујућих чинилаца за уобличавање албанског становништва у једну целину била неодржива привлачност коју буди сама идеја нације.¹¹⁵

Када се ради о ширењу албанизма по западној маргини османских поседа, постоје велике разлике зависно од региона, друштвених и верских група и генерација, што се може објаснити променљивим интензитетом присуства османске државе.¹¹⁶ Према запису путописаца Георгине Мјур Мекензи и Аделине Паулине Ирби, један Албанац им је посредством албанске пословице метафорички представио постојаност „Арнаута“, упоредивши их са речним камењем и шљунком који опстају и након великих бујица које су персонификовале османску власт.¹¹⁷ Иначе, Толева сматра да османска власт није успела да буде ефикаснија, јер је зависила од европских сила.¹¹⁸ Исељеници, омладина која се школовала у новим школама, црквена елита међу Италијанцима и католицима, као и бекташи представљали су плодно тло за ширење албанизма.¹¹⁹ Јањински вилајет и „македонски“ санџаци Корче, Битоља и Сервије постали су главна жаришта ширења албанизма у Османском царству.¹²⁰ У Скадарском санџаку албанизам је дуго био развијен само међу католичким клером. Овај

114 Исто, 425. Толева истиче да је неповољан фактор који је утицао на стварање албанске нације у постојању двеју већинских религија унутар албанског становништва, ислама и православног хришћанства, у њиховом међусобном односу и односу према националној идеји. Обе су опструирале стварање албанске нације, што се огледа у свему што се тиче практиковања вере, културе, традиције итд (Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, 442).

115 Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, 444.

116 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 423.

117 Георгина Мјур Мекензи, Аделина Паулина Ирби, *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, (Београд: Луксфото, Ротари клуб, 2007), 344.

118 Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, 442.

119 Утицај већине дервиша бекташа који су представљали значајан део Албанаца муслиманске вере наводи и Толева (Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, 444).

120 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 89–110.

санџак био је под утицајем Аустроугарске и Италије које су се ту бориле за контролу над Јадраном.¹²¹ Ауторка наводи да су у средњој Албанији (у административном смислу: у Драчком санџаку Скадарског вилајета и Елбасанском санџаку) само бегови са европским образовањем и неколико бекташијских група били подстакнути албанизмом, те да је тамошња интелигенција била веома скромна, баш као и у Дебарском санџаку.¹²² У Косовском вилајету албанизам и туркизам били су у сенци борбе за власт међу локалним главарима, нарочито међу образованим беговима и школованим официрима и бекташима из Ђаковице. На овом простору буне и стална напетост са хришћанским становништвом показивали су снажан муслимански идентитет и посебан однос са османском влашћу, што није било везано за идеју албанске нације.¹²³ Неџип бег Драга, Ферхад Драга и Хасан Приштина позивали су се на албанизам више на политичкој сцени него на локалном нивоу.¹²⁴ Ауторка наводи да су главне личности албанизма из Косовског вилајета израсле у лидере албанистичке мобилизације у оквиру деловања на османској политичкој позорници.¹²⁵

Натали Клејер на крају истраживања закључује како су се због регионалних разлика развијале и стереотипне представе о Албанцу са севера који је слободан и непокорен у планинама, док се истовремено рађала слика о некултурном Албанцу који је био више везан за религију него за нацију. Чак и на југу Албаније постојећи облици идентификације-породични, завичајни и конфесионални – наставили су да доминирају и након 1912–1913. када су велике силе створиле Кнежевину Албанију.¹²⁶

Књига Натали Клејер отвара нам једну нову перспективу из које је могуће сагледати стварање албанског национализма, специфичног по томе што се развијао око језика и аутохтонистичких теорија о пореклу, а посредством којих су албански националисти морали бранити идеју о праву постојања једне већински муслиманске нације. Веома комплексни рукавци изградње албанског национализма (*албанства*) преплићу се у

121 Исто, 58–66 („Скадарски санџак у режиму изузетка”). Толева такође истиче да је нуклеус албанске државе могло бити римокатоличко организовање на северу албанског простора (Толева, *Утицај Аустроугарске на стварање албанске нације: 1896–1908*, 143).

122 Клејер, *О пореклу албанског национализма*, 78–82 („Дебарски санџак: пренаглашена посебност”).

123 Исто, 66–78 („Косовски вилајет: право главара”).

124 Исто, 537.

125 Исто, 545–549.

126 Исто, 515.

делу Натали Клејер које је самим тим добра полазна тачка за даља истраживања балканских национализама.

Резиме

Књиге којима се у овој анализи бавим настале су на основу архивске грађе и стручне литературе. Објављене су или су преведене код нас у скороје време. Садржајно су различите, али их повезује важно питање Косова и Метохије и комплексних српско-албанских односа. Праћењем иностране историографије о Косову и Метохији могуће је дефинисати домете истраживања, отворити нова питања, покренути и одржати научни дијалог и упознати се са новим историографским дискурсима и трендовима.

Sources and Literature

- Aymes, Marc. *A Provincial History of the Ottoman Empire; Cyprus and the Eastern Mediterranean in the Nineteenth century*. Routledge: Okson, 2013.
- Barkey, Karen. *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge University Press, 2008.
- Bartl, Peter. *Albanci: od srednjeg veka do kraja 20. veka*. Beograd: Klio, 2019. (Cyrillic)
- Beriša, Anton. *Kosovo-nekad i danas, Kosova dikur e sot*. Beograd: Ekonomska politika, 1973. (Cyrillic)
- Bilandžić, Dušan. *Kongresi naše partije*. Beograd: Mladost: Tanjug, 1986. (Cyrillic)
- Bjelajac, Mile, Gordana Krivokapić Jović. *Prilozi iz naučne kritike – Srpska istoriografija i svet*. Beograd: Institut za noviju Srbije, 2011. (Cyrillic)
- Bjelajac, Mile. “Pro et contra: Some Western Echoes of Noel Malcolm’s Book „Kosovo. A Short History““. *Response of Noel Malcolm’s Book Kosovo. A Short History*, vol. 18, ed. Slavenko Terzić. Beograd: Institute of History of the Serbian Academy of Sciences and Art, 2000.
- Blumi, Isa. *Reinstating the ottomans: Alternative balkan Modernities 1800–1912*. Palgrave: Njujork, 2011.
- Blumi, Isa. “The commodification of otherness and the ethnic unit in the Balkans: How to think about Albanians“. *East European Politics and Societies* 3/1998, 527–569.
- Bogavac, Milovan J., Dragoslav S. Četković. *Srbi na Kosovu i Metohiji u 19. i 20. veku*. Beograd: Obeležja plus, 2018. (Cyrillic)
- Bondžić, Dragomir. „Razvoj višeg i visokog školstva u južnoj Srbiji i na Kosovu i Metohiji (1945–1970)“. *Leskovački zbornik* 49/2009, 173–188. (Cyrillic)

- Borozan, Đorđe. *Velika Albanija – porijeklo-ideje-praksa*. Beograd: Vojnoistorijski institut Vojске Jugoslavije, 1995. (Cyrillic)
- Bozbor, Nuray. *Osmanlı yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut ulusçuluğu'nun gelişimi*. Istanbul: Boyut, 1997.
- Cana, Zekeria. *Shpalime historike*. Prishtinë: Rilindja, 1982.
- Clayer, Natalie, Bulent Bilmez. "A Prosopographic Study on Some „Albanian“ Deputies to the First Ottoman Parliament“. *The First Ottoman Experiment in Democracy*, ed. Christoph Herzog, Malek Sharif, 151–185. Wurzburg, 2010.
- Clayer, Natalie. "Bektachisme et nationalisme albanais“. *Bektachiyya. Etudes sur l'ordre mystique des Bektashis et les groupes relevant de hadji Bektash*, eds. Alexandre Popovic, Gilles Veinstein, 277–308. Istanbul: Isis, 1995.
- Clayer, Natalie. "The Dimension of Confesionalisation in the Ottoman Balkans at the Time of Nationalisms“. *Conflicting Loyalties. The Great Powers, the Ottoman Empire, and National-Building*, ed. Hannes Grandits, Nathalie Clayer, Robert Pichler, 89–109. London: Tauris, 2011.
- *Četvrta sednica CK SKJ: Brionski plenum: stenografske beleške sa Četvrtog plenuma, materijali Izvršnog komiteta CK SKJ, izvod iz stenografskih beležaka Šeste sednice CK SK Srbije, reagovanja domaće i strane javnosti, pisma i telegrami, izjave i dr. pripr.* Jovan P. Popović. Beograd: Arhiv Jugoslavije: Printer Komerc, 1999.
- Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi: 1951–1968*. Beograd: „Filip Višnjić“, 2001. (Cyrillic)
- Durham, Mary Edith. *The Burden of the Balkans*. S. I: Kessinger Publishing, 2010.
- Džuda, Tim. *Srbi. Istorija, mit i razaranje Jugoslavije*. Beograd: Dan Graf, 2003. (Cyrillic)
- Elsie, Robert. *Albanian literature: A short history*. London: I. B. Tauris, 2006.
- Ermenji, Abas. *Vendi që zë Skënderbeu në historinë e shqipërisë*. Komiteti Kombëtar Demokrat 'Shqipnja ë Lirë', [Paris (printed Rome)], 1968.
- Faensen, Johannes. *Die albanische nationalbewegung*. Berlin-Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1980.
- Fisher, Bernd. "Albanian Nationalism in the Twentieth Century“. *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*, ed. Peter F. Sugar, 21–54. Washington: The American University press, 1955.
- Fon Kohl, Christine. *Kosovo: Gordischer Knoten des Balkan*. Wien: Europaverlag, 1992.
- Frasheri, Kristo. *The History of Albania: a brief survey*. Tirana: s. n, 1964.
- Frashëri, Naim. *E këndimit çunavet këndonjëtoreja, I; E këndimit çunavet këndonjëtoreja; Histori e përgjithëshme për mësonjëtoret të para; Histori e shqipërisë*. Prishtinë: Rilindja, 1986.
- Gatalović, Miomir. *Burna vremena: Kosovo i Metohija u državnoj politici Jugoslavije 1966–1969*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2018. (Cyrillic)

- Gatalović, Miomir. *Kosovo i Metohija u državnoj politici Jugoslavije 1958–1965*. Beograd: Institut za savremenu istoriju: Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, 2016. (Cyrillic)
- Gawrych, George Walter. *Ottoman Administration and thr Albanians 1908–1913*. University of Michigan, 1980.
- Gawrych, George. *The Crescent and the Eagle. Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874–1913*. London: Tauris, 2006.
- Geler, Mihail, Aleksandr Nekrič. *Utopija na vlasti: istorija Sovjetskog Saveza*. Podgorica: Cid, 2000. (Cyrillic)
- Hahn, Johann Georg von. *Albanesische studien*, vol. 3. Michigan: University of Michigan Library, 2005.
- Hall, Jonathan M. *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Hrabak, Bogumil. „Ideje o arbanaškoj autonomiji i nezavisnosti 1876–1880”. *Istorijski časopis* 22–23/1978–1979, 159–192. (Cyrillic)
- Imami, Petrit. *Srbi i Albanci kroz vekove*. Beograd: Radio B92, 1998. (Cyrillic)
- Jagodić, Miloš. *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu 1878–1912*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2009. (Cyrillic)
- Janjetović, Zoran. *Konfontacija i integracija: nacionalne manjine u Srbiji 1944–1964*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022. (Cyrillic)
- Janjetović, Zoran. „Jan Pelikan, Novim putevima. Kosovo 1958–1969” (prikaz knjige). *Tokovi istorije* 1/2023, 336–340. (Cyrillic)
- Jevtimijević, Vojislav. *Severno Kosovo kroz istoriju do kraja 20. veka: s posebnim osvrtom na Banjsku*. Beograd: Službeni glasnik, Srpska školska knjiga, 2008. (Cyrillic)
- Judah, Tim. *Kosovo: What Everyone needs to know*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Klejer, Natali. *O poreklu albanskog nacionalizma: rađanje većinski muslimanske nacije u Evropi*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2022. (Cyrillic)
- *Kosovo: in the Heart of the Powder Keg*, ed. Robert Elsie. New York: Columbia University Press, 1997.
- Libal, Wolfgang. *Das Ende Jugoslawiens: Selbsterstörung, Krieg and Ohnmacht der Welt*. Wien: Europaverlag, 1993.
- Malcolm, Noel. *Kosovo: A short History*. London: Macmillan, 1998.
- Marković, Dragoslav. *Život i politika: 1967–1978*. Beograd: Rad, 1987. (Cyrillic)
- Mekenzi, Georgina Mjur, Adelina Paulina Irbi. *Putovanje po slovenskim zemljama Turske u Evropi*. Beograd: Luksfoto; Rotari klub, 2007. (Cyrillic)
- Mikić, Đorđe. *Društvene i ekonomske prilike kosovskih Srba u 19. i početkom 20. veka: od čifčijstva do bankarstva*. Beograd: SANU, 1988. (Cyrillic)

- Mugoša, Dušan. *Na zadatku*. Beograd: Četvrti jul, 1973. (Cyrillic)
- Nasse, George Nicholas. *The Italo-Albanian Villages of Southern Italy*. Washington: National Academy of Sciences, 1964.
- Nikokles, Nikolaos Georgiou. *Peri tes autochthonias Alvanon etoi, Skipitar. Pragmateia historikophilologike*. Gottingen, 1855.
- Pavlović, Momčilo, Dragomir Bondžić, Miomir Gatalović, Ivana Pantelić, Goran Antonić, Ratomir Milikić. *Kosovo i Metohija: vek važnih događaja*. Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske; Istočno Novo Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Beograd: Institut za savremenu istoriju; Brčko: Preporod, 2014. (Cyrillic)
- Pelikan, Jan. „Kosovo u prvim mesecima 1968. godine”. *Tokovi istorije* 2/2014, 99–131. (Cyrillic)
- Pelikan, Jan. „Pristup Titovog režima Kosovu krajem pedesetih godina”. *Tito-videnja i tumačenja*. ur. Olga Manojlović Pintar, 235–246. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije: Arhiv Jugoslavije, 2011. (Cyrillic)
- Pelikan, Jan. „Prvi koraci ka relevantnoj analizi uzroka i ishoda kosovske krize. Nad knjigom Petra Ristanovića Kosovsko pitanje 1974–1989”. *Tokovi istorije* 2/2022, 309–321. (Cyrillic)
- Pelikan, Jan. „Socijalna situacija na Kosovu i Metohiji šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka”. *Tokovi istorije* 2/2010, 95–129. (Cyrillic)
- Pelikan, Jan. *Novim putevima: Kosovo 1958–1969*. Beograd: Službeni glasnik, 2022. (Cyrillic)
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije: 1918–1988, knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988*. Beograd: Nolit, 1988. (Cyrillic)
- Puto, Artan. *The idea of nation During the Albanian National Movement (1878–1912)*. Firenca: European University Institute, 2010.
- Qosja, Rexhep. *La question albanaise*. Paris: Fayard, 1995.
- Rahimi, Shukri. *Vilajeti i Kosovës: më 1878–1912*. Prishtine: Enti i tekstove dhe i mjeteve mësimore i krahinës socialiste autonome te Kosovës, [s. a.]. Beograd: „Slobodan Jović“, 1969.
- Ramet, Sabina. *Balkan Babel: The disintegration of Yugoslavia from Death of Tito to Ethnic War*. Boulder, Colorado: Westview Press, 1996.
- Ramet, Sabina. *Nationalism and federalism in Yugoslavia 1962–1991*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1992.
- Ramet, Sabina. *The Three Yugoslavias. State-building and legitimation, 1918–2005*. Bloomington, Indiana & Washington D. C.: Indiana University Press & The Wilson Center Press, 2006.
- Ramet, Sabina. *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

- Ramet, Sabina. *Whose Democracy? Nationalism, Religion, and the Doctrine of Collective Rights in Post 1989 Eastern Europe*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 1997.
- Ristanović, Petar. „Dobrica Ćosić i otvaranje kosovskog pitanja 1968. godine”. *Baština* 33/2012, 197–230. (Cyrillic)
- Ristanović, Petar. *Kosovsko pitanje: 1974–1989*. Novi Sad: Prometej; Beograd: Informatika, 2020. (Cyrillic)
- *Sedmi kongres Saveza komunista Jugoslavije, Ljubljana, 22–26. aprila 1958: stenografske beleške*. Beograd: Kultura, 1958. (Cyrillic)
- Shwandner-Sievers, Stephanie, Bernd J. Fischer. *Albanian Identities. Myth and History*. London: Hurst, 2002.
- Skendi, Stavro. *The Albanian national awakening: 1878–1912*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1967.
- Slavković Mirić, Božica. „Srpsko-albanski odnosi u albanskom udžbeniku za 9. razred osnovne škole na Kosovu i Metohiji”. *Tokovi istorije* 1/2021, 267–294. (Cyrillic)
- Slavković Mirić, Božica. „Srpsko-albanski odnosi u albanskom udžbeniku za 8. razred osnovne škole na Kosovu i Metohiji”. *Tokovi istorije* 1/2020, 199–220. (Cyrillic)
- *Society, Politics and State Formation in Southeastern Europe during the 19th Century*, ed. Tassos Anastassiadis, Nathalie Clayer. Atina-Alpha Bank – Historical Archives, 2011.
- Stamova, Marijana. *Albanskiят въпрос на Балканите (1945–1981)*. Търново: Faber, 2005.
- Terzić, Slavenko. *Stara Srbija (19–20. veka): Drama jedne civilizacije: Raška, Kosovo i Metohija, Skopsko-tetovska oblast*. Novi Sad: Pravoslavna reč; Beograd: Istarski institut, 2012. (Cyrillic)
- Toleva, Teodora. *Uticao Austroougarske na stvaranje albanske nacije: 1896–1908*. Beograd: Filip Višnjić; Institut za evropske studije, 2016. (Cyrillic)
- Tonnes, Bernhard. *Sonderfall Albanien: Enver Hoxhas “eigener Weg” und die historischen Ursprünge seiner Ideologie*. Munich: R. Oldenbourg, 1980.
- Tripković, Đoko. *Jugoslavija-SSSR: 1956–1971*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2013. (Cyrillic)
- Vasiljević, Jovan H. *Arbanaška liga – arnautska kongra – i Srpski narod u Turskom carstvu (1878–1882)*. Beograd: Izdanje uredništva Ratnika, 1909. (Cyrillic)
- Vickers, Miranda, James Pettifer. *Albania: From Anarchy to Balkan Identity*. New York: New York University Press, 1997.
- Vickers, Miranda. *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*. New York-London: Columbia University Press – Hurst&Com, 1998.

- Vickers, Miranda. *The Albanians: a Modern History*. New York: St. Martin's Press; London: I.B. Tauris, 1995.
- Vickers, Miranda. *The Status of Kosovo in Socialist Yugoslavia*. University of Bradford, Research Unit in South European Studies, 1994.
- Vidačić, Rajko. *O korenima separatizma i terorizma na Kosovu*. Beograd: Službeni list SRJ, 2000. (Cyrillic)
- Vojvodić, Mihajlo. „Berlinski kongres i Prizrenska liga“. *Istorijski glasnik* 1–2/1989, 1–20. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor. „Ekonomski i prosvetni preobražaj autonomije Kosova i Metohije (1958–1965)“. *Baština* 54/2021, 327–344. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor. „Jugoslovenska socijalna politika na Kosovu i Metohiji (1945–1974)“. *Socijalna politika u Srbiji na raskršću vekova*, ur. Milan Miljević, 235–245. Beograd: Visoka škola socijalnog rada; [Simferopolj]: Kыmский федеральный университет имени В. И. Вернадского, 2019. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor. „Prizrenski proces 1956. i njegova revizija 1968. godine“. *Tokovi istorije* 2/2022, 125–152. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor. „Promena položaja autonomnih jedinica u Srbiji i početak dez-integracije socijalističke Jugoslavije (1957–1969)“. *Leskovački zbornik* 61/2021, 382–399. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor. „Strogo poverljivi izveštaji ministra spoljnih poslova Albanije o političkoj situaciji u Jugoslaviji i na Kosovu i Metohiji 1966–1968“. *Istorija 20. veka* 1/2023, 159–176. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor. “The Shift in Yugoslav-Albanian Relations: The Establishment of Ties between Albania and the Autonomous Province of Kosovo and Metohija (1966–1969)“. *Balkanica* 51/2020, 235–255.
- Vukadinović, Igor. *Autonomija Kosova i Metohije u Srbiji: 1945–1969*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 2021. (Cyrillic)
- Yosmaogly, Ipek. *Blood ties. Religion, Violence, and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia 1878–1908*. Ithaca-Londres: Cornell University Press, 2014.
- Zavalani, Tajar. *History of Albania*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015.

Summary

Božica Slavković Mirić

A LOOK INTO THE RECENT HISTORIOGRAPHY ON KOSOVO AND METOHİJA AND THE EMERGENCE OF ALBANIAN NATIONALISM

Abstract: The paper analyzes recent scholarly publications on Kosovo and Metohija and the emergence of Albanian nationalism. These are books by Jan Pelikan (*Novim putevima: Kosovo 1958–1969*), Natalie Clayer (*O poreklu albanskog nacionalizma: rađanje većinski muslimanske nacije u Evropi*) and Milovan J. Bogavac and Dragoslav S. Četković (*Srbi na Kosovu i Metohiji u 19 i 20. veku*). The emphasis is placed on the territory of Kosovo and Metohija, important people and influential factors, on the emergence of Albanian nationalism and Serbian-Albanian relations during different periods.

Keywords: Albania, Yugoslavia, Kosovo and Metohija, nationalism, Serbia

The books I analysed in this paper were written on the basis of archival materials and historiographical literature. They were recently translated and published in Serbian. Despite being different in terms of content, they are interconnected by the important issue of Kosovo and Metohija and the complex Serbian-Albanian relations. By studying contemporary foreign historiography on Kosovo and Metohija it is possible to define the scope of research, open up new questions, start and maintain an academic dialogue, thus becoming more acquainted with new historiographical discourses and trends.